

Strašáci vnější a vnitřní

Pavel Klvač

Recenze díla:

ŠMÍD, R. (2007): "Blízko životu, blíže smrti". Výstava fotografií v Kulturním domě v Drnovicích, 31. 3. 2007

ŠMÍD, R. (2008): "Nejde o život". Výstava fotografií v Galerii Zámecký mlýn v Jindřichově Hradci, 31. 5. - 27. 7. 2008

Citujte takto:

KLVAČ, P. (2008): Strašáci vnější a vnitřní. *Biograf* (45): 10 odst. Dostupné na adrese <http://www.biograf.org/clanky/clanek.php?clanek=4513>

1.

Stále ještě je najdeme v zahradních záhonech, na polích, ve vlnicích, v sadech v korunách stromů, nad výběhy se slepicemi a tu a tam i v rybníku. Řeč je o strašácích, kteří mají svůj význam především tam, kde lidé zrovna nejsou. Zastupují své tvůrce v době jejich nepřítomnosti - za každého počasí, ve dne i v noci. Jejich pomoc byla v minulosti pro člověka-zemědělce existenční nutností. I dnes však patří strašáci k naší kulturní krajině stejně jako třeba Boží muka, kříže nebo kapličky. Jejich přítomnost vnímáme spíše bezděky, aniž bychom se více zabývali jejich životními příběhy a pohnutými osudy. To, co uniká všední pozornosti venkovanů nebo běžných návštěvníků krajiny, může být pro sociologa-fotografa fascinujícím předmětem zájmu. "Strašákolog" Rudolf Šmíd vyhledává strašáky při svých sociologicko-fotografických výpravách už patnáctým rokem. Vyjíždí z jara, v létě, na podzim i v zimě, aby dokumentoval existenci rychle vymírajících strašáckých populací. Jeho fotografický archiv obsahuje již několik generací strašáků.

2.

Strašáci Šmída zajímají "jako *etnovýtvarné* objekty z dílen známých i neznámých autorů s jednoznačným posláním - strašit" (Šmíd 1999: 99, kurzíva R. Š.). *Umělé strašáky*, tedy takové, kteří byli zhotoveni a instalováni pro jiný účel než strašení, např. jako ozdoby naparáděných rekreačních chalup s "golfovými" trávníky nebo reprezentativních předzahrádek, nemá Rudolf Šmíd v oblibě. Považuje je za "bezcné pseudoobjekty" (Šmíd 2004: 65), případně za "postmoderní kýč na úrovni sádrového trpaslíka" (Šmíd 2005b: 25). Zkrátka, nejsou pro něj ti "praví" (Šmíd 2005a: 25). Jakkoli je z estetického úhlu pohledu takovýto postoj sympatický, sociologicky vzato mohou být umělé strašáci stejně zajímaví, nežli zajímavější, než *strašáci klasičtí*. Co nám umělé strašáci o svých tvůrcích a jejich době prozrazují? Strašáky vlastně potkal podobný osud jako mnoho jiných "relikvií" tradičního selství - "žebříňáky osázené květinami, zavěšená vozová kola, koňské chomouty a cepy. Tyto předměty dávno ztratily svou původní užitnou hodnotu, zato získaly nový, čistě symbolický význam" (Klvač 2006: 5; Librová 1988: 140-147). Nejsou pak umělé strašáci ve svém dnešním kontextu stejně autentičtí jako jejich starší příbuzní?

3.

Ať tak či onak, *praví* (strašící) *strašáci* jsou v naší krajině posledními mohykány tradiční rurální společnosti. Kde je najdeme, tam se stále ještě hospodaří. Jsou reziduem starých magických praktik ochrany úrody, které známe v Evropě již pouze z literatury nebo z nejzapadlejších karpatských samot: "Štědrovečerní popel má zůstat v peci až do nového roku. Tehdy je třeba pečlivě jej schovati. Přihodí se, že ptáci začnou na poli pustošiti setbu. Tehdy stačí to místo posypati popelem a při tom mluvit: „Jako tento popel nikdo nejí a nesbírá, kéž byste tak i vy, ptáci škodnonosní, můj chléb nejedli a nepustošili!" (Markuš 1936: 291). Svou vizuální podobností s člověkem a využitím částí jeho oděvu jsou strašáci *homeopatickou* (zákon podobnosti) a *kontaktní* (zákon doteku) *magií* zároveň (Frazer 1994: 18-19). Doplnění jejich výbavy o bytostné části lidského těla (lidské vlasy) - např. fotografie "Jidáš a Ježíš" (Čížov, 2001)[1] a "Bezhlavý rytíř" (Tlučeň, 2002) - z nich vytváří v moderní realitě dnešního venkova nebývale působivé archaismy.

"Krysař" (Slavošov, 2008) Foto Rudolf Šmíd

4.

Šmídova reflexe strašáků je sofistikovaná a mnohvrstevná. Unáší divákovu imaginaci do rozmanitých citových poloh. Melancholické obrazy - "Sám" (Kožlí, 2001), "Krasobruslařka" (Obory, 2005) - se střídají se záběry podbarvenými osobitým autorovým humorem (takových je celá řada). Ve Šmídem vystavované a publikované kolekci fotografií lze vysledovat tu více, tu méně sevřené tématické cykly, z nichž některým se již dostalo prezentace na samostatných výstavách - jako např. cyklu "Tváře-Masky" (Brno, Galerie Kabinet, 29. 5. - 13. 7. 2007; Praha, Divadlo Minor, 16. 10. - 30. 11. 2007). Při prvním setkání se Šmíčovými fotografiemi diváci zřejmě ocení vděčnou sérii *celebrit* - namátkou: "Janis Joplin" (Rohozná, 2000), "Jane Fonda" (Panenská Rozsička, 2000), "Praotec Čech" (Milovice, 2004). Najdeme zde i v českém výtvarném umění 20. století oblíbené *exotismy* (srv. Potůčková, Křížová, Horňáková 2008): "Indické dívky" (Rozseč nad Kunštátem, 2000), "Súdánská žena" (Drnovice, 2000), "Křovák" (Všeradice, 2003), "Hlava peruánské indiánky" (Kobylí, 2000), k nimž autor s nadhledem dodává: "Evropa již století obdivně pošilhává po primitivním umění z Afriky, Indonésie či Ameriky, aniž by zaregistrovala, že jí i v současné době stojí za humny etnovýtvarné objekty s jednoznačně mystickým posláním - strašit" (Šmíd 2004b: 64). Jiný cyklus pak evokuje poetický svět *cirkusových postav* Františka Tichého (srv. Winter 2002): "Žonglér" (Tobolka, 2001), "Provazochodci" (Čejkovice, 2005), "Artista" (Velké Bílovice, 2008). Napříč výše popsanými kategoriemi pak Šmíd vytváří vlastní typologii strašáků podle způsobu jejich konstrukčního vyvedení: "První jsou hadroši, tedy strašáci, kteří se podobají nám, lidem. Zadruhé máme mechanické strašáky, což jsou plašiče, plašítka a plašičky. Nejsou iluzí člověka, ale straší zvukem či pohybem. A třetí skupinu, podle mě tu nejstarší, tvoří animističtí strašáci. Jde o mrtvé ptáky. Někdy jsou to dravci, jindy stejný druh ptáka, který ničí úrodu" (Drtil 2008: 37).

5.

Přestože nás Rudolf Šmíd ve svých textech s odkazem na Websterův výkladový slovník opakovaně ujišťuje, že "strašáci na rozdíl od strašidel nejsou nebezpeční" (Šmíd 1999: 103, 2005b: 24) a na jeho fotografiích skutečně vyhlížejí povětšinou přívětivě a přátelsky, mají i svoji odvrácenou tvář. Samozřejmě je to zejména u strašáků Šmídem nazývaných *animističtí*. Ve větru plápolající mrtvá těla zvířat působí v realitě na člověka (a zřejmě i na živá zvířata) skutečně odpuzujícím dojmem, sugestivně, až surreálně. Sám jsem se s nimi setkal při svých cestách na Podkarpatskou Rus a do Rumunska. V roce 2005 jsem narazil na vystavené mrtvoly jestřábů v Koločavě a Lipovci (o dva roky později jsme tam již s R. Š. žádné neobjevili), letošní jaro na tělo straky v rumunském Maramureši. Domněnka, že jde o nejstarší typ strašáků, koresponduje s postřehem Petera Matthiessena z jeho putování po Nepálu v roce 1973: "V zahradách s tuříny na tyčích visí mrtvé vrány - večerní říjnový vír jim čechrá peří. Nejprimitivnější strašáci, jaké člověk vymyslel" (Matthiessen 2006: 116). Zatímco v poměrně nedávné minulosti byly animističtí strašáci běžní i na českém, moravském i slovenském venkově - viz fotografický cyklus "Strážci úrody" slovenské fotografky Magdaleny Robinsonové (Menclová-Tesáková 2004: 28) - dnes na ně narazíme pouze výjimečně. Ze Šmíkových fotografií vzpomeňme z tohoto ranku alespoň na šňůře v poli instalovanou mrtvolu slepice s příhodným názvem "Poslední let" (Tobolka, 2004).

"Smrt I" (Obory, 2004) Foto Rudolf Šmíd

6.

V pravém smyslu strašidelné (rozuměj hroživé, výhružné) není v krajině pouze vzezření strašáků animistických, ale ovšemže i *hastrošů*. Za příhodných světelných a povětrnostních podmínek nebo v momentě vratkého psychického rozpoložení před námi mohou vyvstat ve své archaické syrovosti jako zrcadla temných zákoutí lidské duše či projekce našich nevědomých stínů. Taková chmurná děsivost na nás zavane ze Šmídových fotografií "Čarodějnice" (Šonov, 2002), "Šibenice" (Vlkoš, 2003), "Mrtvé strašáče" (Brno, 1999), "Smrt" (Obory, 2005), ale i z dalších, které jsou přímým protipólem popkulturního zobrazování strašáka coby v zásadě vždy usměvavého a malebného, i když trochu odrbaného, strýčka. Ani strašáci se tak nevymykají jakési archetypální zákonitosti běhu našeho světa, totiž, že "neustálým přiživováním jednoho polárního konce páru vyvoláváme kdesi ve skrytu růst toho druhého, který se na nás odkudsi ze zálohy vrhne jako šelma ze stromu" (Komárek 2000: 23). Konečně, v české vesnici Svatá Helena v rumunském Banátě mají naši krajané pro strašáka označení "strašidlo".

7.

Lidská imaginace transformuje antropomorfní *hastroše* do lidských rysů ve dvojím smyslu - vizuálním i mentálním. Vztah člověka a jeho obrazu - strašáka - dostává doslova magickou blízkost, a to v obou zmíněných rovinách. Zřejmě tuto podobnost má na mysli Rudolf Šmíd, když píše, že jsou "jako my" (Šmíd 2005a). V haiku japonského básníka Kobajaši Issy pak rezonuje načrtnutá spřízněnost následujícím způsobem: "Stmívá se / strašák má v šeru / lidskou tvář", "Je to jako u lidí - / poctivého strašáka / abys pohledal!" (Líman 2006: 195, 192). V tísnivých symbolických obrazech jazyka snu může být přenos recipročních metaforických charakteristik ještě umocněn a nabývat děsivě existenciálního rozměru: člověk se zde stává strašákem, strašák člověkem. Ilustrativní je v tomto smyslu Sen o strašácích a ptačí budce (rekonstrukce nezaznamenaného snu z roku 1933?) Jindřicha Štýrského:

Octl jsem se na poušti (Snad v Hararu?) se skalami podivně utvářenými, že mi nikdy nevymizí z paměti. Na sobě mám špinavou šedivou deku a jakousi desku, přivázanou na zádech, kde je něco napsáno. Myslím si, že je tam vepsán rok, kdy a jak umru. Usednu na zemi, přikryji se dekou a skrčím se [...] Sedím nad

hromádkou vousů, které jsou rozprostřeny na promaštěném novinovém papíře [...] v dále přicházejí čtyři lidé. Když je vidím zřetelně, poznávám, že to nejsou lidé, ale strašáci, jaké jsem vídával na polích v Čermné. Uteku před nimi do skal a odtamtud se dívám, co budou dělat. A s hrůzou vidím, že jeden z těch strašáků jsem já sám. Vidím se, jak se vztyčuji na lati jako oni [...] jdeme ve vyrovnaném čtyřstupu a já nesu na tyči (poutnická hůl?) jakési ženské torzo, zatím co se celá poušť v dále mění v pole sopek [...] na skále je upevněna ptačí budka [...] potom vše zmizí a na písku bloudí šedivý pták. (Štýrský 2003: 76, kurzíva původní)

8.

Sugestivní ponurost Štýrského snových obrazů našla spodobnění hned v několika autorových kresbách: Sen o strašácích I. (1935), Sen o strašácích III. (1935), Strašáci (1933) (Štýrský 2003: 77, 78, 80). František Šmejkal v doslovu ke Štýrského knize interpretuje výše zaznamenaný text následovně: "Sny o ‚strašácích‘ jsou vizí, která prozrazuje Štýrského obavy, že identita muže je v dané době ohrožena. Autor tehdy dokonce dokázal předvídat i obecné vyústění této krize. Věděl, že tento sen obsahuje druhou stranu ‚téže mince‘ a že nereflektované úzkosti tohoto druhu se mohou projevit chaosem a válkou" (Štýrský 2003: 170). Strašáci jsou zde personifikací děsivých lidských/mužských vlastností, mnohem hrozivějších a hlubších, než jaké postihuje ve svých vlídně humorných významech metaforika každodenních výroků typu: "Vypadáš jako strašák do zelí!".

"Tanec macabre" (Olomučany, 2005) Foto Rudolf Šmíd

9.

Šmídův dlouholetý fotograficko-sociologický výzkum strašáků vyvrací některé obecně tradované stereotypy: např. o jejich údajně samotářském životě - "Ples" (Čičmany, 2005), "Tančící vesnice" (Obory, 2005); o pohlaví (např. série tanečnic z jihomoravských vinic) (srv. Šmíd 2005b); nebo o stáří[2] - "Mrtvé strašáče" (Brno, 1999). Vytrvalost a poctivost, s jakou Rudolf Šmíd k náročné časově náročné metodě u jednotlivých strašáků - např. "Láska I. až VI." (Kožlů, 1998-1999), "Pasáček vepřů I." (Mikulov, 1998-2003) nebo "Křovák" (Všeradice, 2003-2005) - přistupuje, je obdivuhodná. Příběhy a osudy nalezených a dokumentovaných objektů, jejichž intimní soukromí nám autor citlivě předkládá, jsou natolik výtvarně věrohodné, že není třeba ani dodávat, že s nimi Šmíd zásadně nikdy nemanipuluje. Veškerá estetická působivost fotografií tak vzniká v prostoru mezi hravou fantazií autora a uměleckou stylizací jeho pohledu. Na samotném divákovi pak zůstává, nechá-li se unést kouzlem Šmídovy poetiky nebo začne, ovlivněn nabídnutými metodami autora, vyhledávat v prezentovaných objektech vlastní symboliku.

Básník Li-Po (Obory, 2006) Foto Rudolf Šmíd

10.

Šmídovy fotografie strašáků nás učí "praxi pozorného bytí" - senzitivní a poetické vnímavosti k okolnímu světu v jeho všednodenní samozřejmosti. Obracejí naše pohledy k obrazům starého známého světa, který pozvolna mizí z okolní krajiny i naší duše. Připomínají nám, že nenápadné lidové objekty a naivní instalace v krajině jako jsou strašáci rozhodně stojí za pozornost. Kdo zná Rudolfa Šmída, dávno si jich všímá.

Poznámky

[1] V uvozovkách jsou názvy Šmídových fotografií, v závorkách za názvy pak rok a místo pořízení fotografie.

[2] Issa: "Ať hledáš, jak hledáš / mladého strašáka / nenajdeš!" - Líman (2006: 196).

Literatura

DRTIL, J. (2008): Strašákům, těm je tu hej: Rozhovor s Rudolfem Šmídem. *Mladá fronta PLUS*, (6): 36-38

FRAZER, J. G. (1994): *Zlatá ratolest*. Praha: Mladá fronta

KLVAČ, P., ed. (2006): *Kulisy venkovského života - Scenes of rural life*. Drnovice: Drnka

KOMÁREK, S. (2000): *Příroda a kultura: Svět jevů a svět interpretací aneb Jak je to doopravdy*. Praha: Vesmír

LIBROVÁ, H. (1988): *Láska ke krajině?* Brno: Blok

LÍMAN, A., ed. (2006): *Boží člověk Issa: Výběr z haiku Kobajaši Issy*. Praha: DharmaGaia

MARKUŠ, A. (1936): Z podkarpatoruských národních obyčejů a pověr. In: J. Zatloukal, ed.: *Podkarpatská Rus*. Bratislava: Klub přátel Podkarpatské Rusi. Str. 283-292

MATTHIESSEN, P. (2006): *Sněžný levhart*. Praha: Volvox Globator

MENCLOVÁ-TEŠÁKOVÁ, J. (2004): Strašáci a fantazie. *Fotografie*, (8): 24-28

POTUČKOVÁ, A. / KŘÍŽOVÁ, A. / HORŇÁKOVÁ, L. (2008): *Exotismy ve výtvarném umění XX. století v Čechách a na Moravě*. Praha: České muzeum výtvarných umění

ŠMÍD, R. (1999): Strašák v tísní aneb o životě "nonhumans". *Biograf*, (20): 99-104

ŠMÍD, R. (2004): Strašáci, nikoli strašidla. *Reflex*, (32): 64-65

ŠMÍD, R. (2005a): Jako my. *Veronica*, 19 (6): 24-25

ŠMÍD, R. (2005b): Vinné a nevinní. *Víkend - magazín Hospodářských novin*, (30): 18-19

ŠTYRSKÝ, J. (2003): *Sny (1925-1940)*. Praha: Argo

WINTER, T., ed. (2002): *František Tichý*. Praha: Gallery